

„A lehetetlent keresem”

Két beszélgetés Szalay Lajos festő- és grafikusművésszel

1. INTERJÚ - LELET



Szalay Lajosnak (1909–1995) a leányánál San Diegóban (USA) megőrzött hagyatékában írógéppel írt, megsárgult lapokra, ismeretlen által készített interjúra bukantam, amely az 1960-as évek első felében készülhetett, még bizonyosan Szalay legismertebb rajzkönyve, a *Genezis* megjelenése (1966) előtt. Szalay – ahogy az interjúban is – többször emlegette Picassót, sőt, az egyik kiállítási meghívóján egyenesen Picassót idézik: „Probably, the next greatest graphic artist in the world is a Hungarian by the name of Szalay Lajos” – A világ következő legnagyobb grafikusja valószínűleg egy magyar, akit Szalay Lajosnak hívnak.

Lássuk most az interjú-leletet (fordította: Sümegi Balázs)!

Szalay Lajos 1909-ben született Magyarországon. Tíz évet töltött Argentínában, ahol monokróm rajzokat és könyvillusztrációkat készített. 1961 óta New Yorkban él. Expresszionistának tartják. A következő interjút készítettem vele.

- *Mikor kezdett rajzolni?*
- Mielőtt elkezdtem volna beszélni – úgy hároméves lehettem.
- *Járt-e speciális iskolába, hogy megtanuljon rajzolni?*
- Nem jártam speciális iskolába, és nem segített senki.
- *Expresszionistának tartja magát?*
- Igen. Nem leíró módon rajzolok, hanem azzal kapcsolatos érzéseimet, érzelmeimet rajzolom, ahogyan a dolgok kinéznek. A magyar expresszionizmus egyébként negyven éve indult.
- *Mely művészek hatottak önre?*
- Picasso, Picasso és Picasso. Picasso kivételes művész volt. Nagy hatást tett rám a művészetében és a személyiségében megjelenő kontrasztokkal. Sokszor láttam egy párizsi kávéházban, de személyesen nem ismertem. A művei egyszerre sugároznak optimizmust és pesszimizmust. Magyar vagyok, tehát természetemnél fogva pesszimista. Az expresszionizmus nem domináns jegye Picasso munkáinak, de fontos a szerepe. Festményei többségén az arcokon van valami boldogtalanság, valami keménység. A művészete valamiféle irritációról vagy gyűlöletről, szenvedésről, rettegésről is árulkodik.
- *És ön mit próbál láttatni a rajzaival?*
- Ifjúkoromban vallásos nevelést kaptam. Ezért a rajzaimban vallásos eszmék hatnak. A nyugtalanságomat próbálom kifejezni, és olyasmit keresek, ami nagyobb



az embernél. A valóságról beszélek, de egy olyan valóságról, amely mélyebb önmagánál. Azaz több mint a dolgok külső megjelenése. Leások magamba, és olyan realizmust próbálok megvalósítani, ami igazabb, mint a látvány.

– *Vajon ugyanolyan-e az ön rajzainak expresszionizmusa, mint amilyen a mozgalom kezdetekor volt?*

– A stílus maga folyamatosan fejlődik. Az expresszionizmus expresszívebb, kifejezőbb lett, mivel már többet tudunk arról, hogy hogyan és miért fejezzük ki magunkat éppen úgy, ahogyan tesszük. Fejlődött az önismeretünk.

– *A magyar expresszionisták ugyanolyanok, mint amerikai, francia és német társaik?*

– A magyar művészek a német kultúra hatása alatt állnak. A német hatás más, mint a latin (spanyol, olasz, francia). A német művészet külső karaktere a rondaság. A francia expresszionisták megőrzik a szépséget, amely érintetlenül meg is marad a műveikben.

– *Van-e egyetlen fő témája, ami jelen van minden rajzán?*

– A klasszikus formák és az expresszionista kifejezőmód egyesítésének lehetőségét keresem. A klasszikus belső szépséget lerombolja az expresszionizmus. Az expresszionizmus megsebzti a klasszikus formákat. Mindig rondaságot hoz létre. Ha megjelenik a seb a testen, az valójában spirituális sérülés. Igyekszem megtalálni a módját, hogy a klasszikus formák expresszionizmus által okozott sebeit begyógyítsam, de úgy, hogy ne tűnjön el az expresszionizmus. Tudom, hogy a lehetetlent keresem, amikor arra törekszem, hogy egyszerre legyen expresszív és szép, amit csinálok. A klasszikus művészet valójában a szellemi és spirituális fejlődéshez fűződő viszonyként jelenik meg.

– *Változott-e a rajzi beszédmódja az évek során?*

– A művészetem ma az ember teljességét fejezi ki. Vallásos rögeszmémmel a szellemi és fizikai teljesség rögeszméje is keveredik. Az én saját koncepcióm az, hogy az ember nem is létezik az Istenhez fűződő szigorú és fegyelmezett viszony nélkül. A mai amerikai művészet nem foglalkozik a vallás kérdéseivel. Én mindig tanulom a rajzolást, mindig új formáit a testnek. Ez a tudás ösztönöz, és ez adja meg nekem a rajzolás képességét. A rajzaim nem lettek jobbak, de megformálásuk tökéletesebb. Én magam ugyanaz vagyok, mint fiatalkoromban. Folytonosan növekvő tudásom arra készíttet, hogy újra meg újra az alapokból induljak ki.

– *Miért csak fekete tintával rajzol?*

– Fiatalkoromban fogékony voltam a színekre. Most már nincs ugyanakkora manipulatív hatalmam a színek és a vonalak fölött. A festményekkel nem vagyok elégedett, nem érzem a színek zenei szépségét. Jobban ki tudom fejezni magam, ha rajzolok, ha fekete tintával rajzolok.

– *Miért jelenik meg oly sok állat a rajzain?*

– Parasztösöktől származom. Állatokkal kezdődött az életem. Jól ismerem a lovakat, a bikákat, a teheneket. Amikor rajzolok, a fiatalságomra emlékszem vissza, és elkerülhetetlenül a lovakra, kutyákra meg a többi állatra gondolok, amelyek körülvettek gyerekkoromban.

2. A MINDENRŐL VALLÁS LELKI KÖTELESSÉG

1979 őszétől kezdve sokszor beszélgettem Szalay Lajossal. A feleségemmel, Tóth Piroskával együtt hat interjú is készítettünk vele (*A művész kötelessége az erkölcsei bátorság*. Miskolci Galéria, Miskolc, 1992). Illetve készült egy hetedik is 1991 tavaszán (*A mindenről vallás lelki kötelesség*. Beszélgetés Szalay Lajossal. Riporter: Sümegi György, operatőr: Orosz Miklós. Miskolci Galéria, 29 perc). E filmbéli beszélgetésben arra próbáltam törekedni – a Miskolci Galéria megbízása is így szólt –, hogy az életút és életmű legfontosabb fölismeréseit és tanulságait Szalay lehetőleg megfogalmazza – jöllehet ez utóbbi a filmvágási technika okán meglehetősen mozaikos.

A Szalay-életműkiállítás (KOGART, 2009) előkészületei során megtalált 1960-as évekbeli amerikai interjú megismerése után vált fontossá ennek a leírása is. Tanulságos a kettő együtt, hiszen Szalay harminc év eltéréssel végzett két önértékelésének foglalatosa, alkotóművészetének saját mérlegén történő megmérése mindegyik. (A másodikban a művész felesége is részt vett.)

– *Egész munkásságod őszinteséget, helyenként végletes őszinteséget sugall, így van ez?*
 – A tettetéstől és a hazugságtól irtózom, no nem azért, mert becsületes vagyok, hanem mert az a természetemnek egy olyan megtörését jelentené, amit én nem bírok el.

– *A Szalay-rajzokon a temperamentum, az érzés vagy a lelkiállapot fejeződik ki elősorsban?*

– Én nem tudok különbséget tenni. Mint ahogy a földet is hiába kérdeznéd meg, hogy mi a tulajdonsága annak a búzának, ami most nőtt ki belőle, vagy annak a pipacsnak a búza mellett. A termésnek nincsen tudati oldala az embernél. Én soha nem tudtam arról, hogy én ki vagyok. Arról meg hogy mi vagyok – pláne.

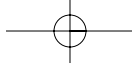
– *Akkor hogyan csinálódott a kezéd alatt a rajz?*

– Mint a játék. Elfelejttem én azt, ha gyerek vagy, te is elfelejtetted, hogy mit játszottál tegnapelőtt.

SZALAY LAJOSNÉ, sz. HERING JÚLIA: Meghúzott egy vonalat, és a láthatatlan rajz már készen volt. Én figyeltem, és a másik szobából az ajtón át mondtam: most a fejét rajzold, egy nagyon szép, szelíd lányt rajzolsz, most egy sátánt, most egy ördögöt. Most egy férfit rajzolsz. Az arca átvette a rajzát, az arca kifejezte munka közben azt, amit éppen csinált.

SZALAY: Ez olyan komplikált, hogy meg sem jelenik látvány formájában. Az egyetlen látvány, amelyben megjelenik, az a rajz maga, aminek a természetéről viszont pont a művész nem tud semmit. Ez majdnem olyan, mint az anyaság. Egy anya rettentő sokat szenvedhet a terhesség alatt, csak azt nem tudja, hogy ami ezt a sok bajt okozta, fiú-e, avagy lány.

Egyetlenegy művész sem kivételes lény, én sem. Tehát minden, ami az emberre vonatkozik, az rám is vonatkozik. Lehetséges, hogy ennek a vonatkozásnak az



intenzitásában van valami különbség. Ez olyan, mint a nő, aki nyilván mélyebbről ordít, amikor szül, mint amikor rálépnek a lábára. Bár a karakteres folyamat a fájdalom mindkettőben. Így nagyon nehéz megállapítani nekünk, hogy egy művésznek nevezhető jelenség mikor őszinte, vagy mikor hazudik. Vagy hogy milyen a terhesége. Vagy hogy van-e naponként történő abortusz? Nyilván van az is. Nem? Van egy nagy csomó művész, akik három év alatt egy rajzot sem csinál, de Picasso éjjel-nappal rajzolt.

– *Szalay Lajos is rengeteget rajzolt több évtizeden át. Sőt, bal kézzel is.*

SZALAYNÉ: Megtanult bal kézzel rajzolni, mert úgy érezte, hogy elveszíti a jobb kezét. Kiment a frontra, a haditudósítóknál a sofőr mellett volt a helye. Egyik nap egy tiszt elfoglalta azt, és Szalay nem merte mondani a tisztnek, hogy adja vissza a helyét, tiszt azt mondta, ott van hátul az ő helye, Szalay üljön oda, ő meg elöl marad. Fölborult a busz, a tisztnek kiszakadt a karja tövestől, és elvérzett, meghalt. Ha nem foglalja el a Lajos helyét, akkor Lajos halt volna meg ott akkor.

SZALAY: ebben az a misztikus, hogy én a jobb karomat féltettem állandóan, és ott halt meg a szerencsétlen a jobb karja elvesztése miatt. Én bal kézzel megtanultam rajzolni, egyébként könnyű volt. És ekkor derült ki ez a különösség a tehetségemben. Édesapám is megmondta, hogy hát fiam, ne haragudj rám, hogy nem ismertelek fel. Mondom: Édesapám, maga nem volt köteles engem ismerni, maga köteles volt engem szeretni. Mint ahogy én nem voltam köteles magát szeretni, köteles voltam magát tisztelni.

– *Mikor váltál, mikor lettél művésszé? Az első világháború utáni gyerekrajz-pályázat ugyanúgy segíthetett ebben, mint a miskolci művésztelep.*

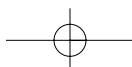
– A magyar gondolkodásnak sajátos karaktere a képzőművészetben nem volt. Talán lett volna Csontváry alatt, s ő elég nagy ahhoz, hogy emlegessük. De én egy Szalay Lajos nevezetű jelenségben élek.

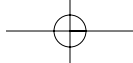
– *Ezt másképp úgy is szoktad fogalmazni, hogy Szalay Lajos a csigaházában, amelyet bárbová is vetett a sors, mindig ugyanaz maradt. De térjünk vissza a tanulmányaidra. Generációdnak a Képzőművészeti Főiskolán kik voltak a meghatározó tanárai?*

– Rudnay Gyula és Vaszary János. Vaszary volt a modernségnek a testet öltött formája. A legprecízebben megszerkesztett laza képeket tudta csinálni. Rudnay pedig a legmagyarabb búskomorság volt.

– *Hogy búskomor; az bizonyos. De miért, mitől magyar az ő festészete?*

– Valamilyen oknál fogva a barna és a fehér színnek a viszonya mintha a magyar lélek tulajdonsága volna. Én például katolikus vagyok, neveltségemből eredően. A válogatásom is katolikus jellegű, de ez nem jelenti azt, hogy vallásos vagyok a vallásomban. Csak valahogy azt jelenti, hogy az összes hazugságformák közül még a katolikus formát szívelem a legjobban. Valami van a katolikus vallásban, amit nem lehet más vallásba átvinni. A haverkodó miszticizmus. A mi vallásunk az, amelyik vállveregető kapcsolatban van a Jóistennel, de mindig misztikus formában. Szóval, mintha magyarul vallani a dolgokról, az egy kötelesség lenne. Valójában senkinek nem kötelessége az, hogy elmagyarázza: ő miben hisz remegve





vagy csúfolódva, vagy bárhogyan. Ezt mi találtuk ki. Azt, hogy a vallás olyan, mint egy ügyész elé állított ember beszéde arról, hogy mit csinált tegnapelőtt. De azért egy biztos, most már akárhogyan fogalmaznak is: a vallás mint a lélek műveleti területe már megszűnt.

– *A mindent kivallás és megvallás értelmében azért igaz a rajzművészetedre is. Így lehet?*

– Ady Endre, aki igényes volt a megfogalmazásban, ki merte mondani: „Mert vallani mindent volt életem dolga.” Ő is úgy gondolta, hogy a mindenről vallás lelki kötelessége egy magyarnak.

Az a furcsa igény, amit a rajz kielégít, az egy olyan természetű feszültség, ami nem tud mindig szóban formálódni. A szóba nem formálható feszültségnek a kifejezése énnálam a rajz. A baj ott kezdődik, amikor ebből szavakat és mondatokat akarnak formálni. Tulajdonképpen a vallásról sem volna szabad beszélni. Mint-hogy egy igazi igény alapján nem is lehet beszélni.

– *A vallásról is kirajzoltad magadból azt, amit másképp nem tudtál megvallani?*

– Hogy egy bizonyosfajta feszültség hogyan vezetődik le nálam rajzban, az független az én szándékamtól. Nem akarok sem tagadni, sem vallani semmit. Egyetlen egy dolgot szeretnék: tudomásulvétel nélkül szétáradni az életben, mint egy értelmi forma. Ez az értelmi forma nem akar semmifajta kötelezettséget vállalni. Ez most engem egy fogalmazási igénnyel terhel meg. A rajz másoknál lehet a személyiség teljes kifejezése, nálam nem. Nálam a rajzolás olyan, mint egy szemmel leolvasható beszédforma, aminek sem a beszédhez, sem a lélekhez, de semmihez semmi konkrét köze nincs.

– *Csak a rajzhoz magához. A rajzaidat egybefoglaló könyveidből melyik a legfontosabb?*

– Az 1941-es, a legelső. Mert akkor alakult ki az én rajzstílusom, aminek addig nem volt előzménye. S azt föl kellett találnom. Ugyan nem akartam, de föl-találódott általam.

– *Megjelenési formáid közül a kiállítások vagy a könyvek voltak fontosabbak a számodra?*

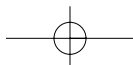
– A könyv, mert szélesebb előfordulása van, mint egy kiállításnak.

– *Több interjúban elmondtad, hogy sokat voltál katona, egészen Kurszkig jutottál a Don-kanyarban. De soha nem beszéltél részletesen, szívesen a történelem zajlásában töltött időről.*

– Engem az a ricsaj süketté tett minden valóságos zaj iránt. Ez a háború miatt természetesen kialakult mindenütt. Ez volt a nagy baj. Nekem el kellett volna akkor vonulnom valahová. Elefántcsonttorony sem lett volna elegendő, mert azon is áthangzik a lövés. Olyan helyre kellett volna mennem, ahol nem lövöldöznek.

– *A két történelmi eseményről, a második világháborúról és az 1956-os forradalomról készült rajzaidban is van valami lényegi azonosság.*

– Hát hogyan lenne, hiszen a zajnak ugyanabból a rokonságából származnak. Te nem tudod, hogy énrám mennyire hatott a háború? Én a háborútól pánikszerűen féltem. Nemcsak azért, mert az egy szörnyű dolog, hanem mert nekem részt kellett benne vennem, akár tetszett, akár nem. A háborút borzalmasnak éreztem



akkor, és érzem most is. Úgy éreztem, a bennem levő szellemi rang kötelez engem arra, hogy a háború ellen kiabáljak.

– *Vagyis rajzolj. De talán más dolog a háború ellen, mint a forradalom mellett rajzolni.*

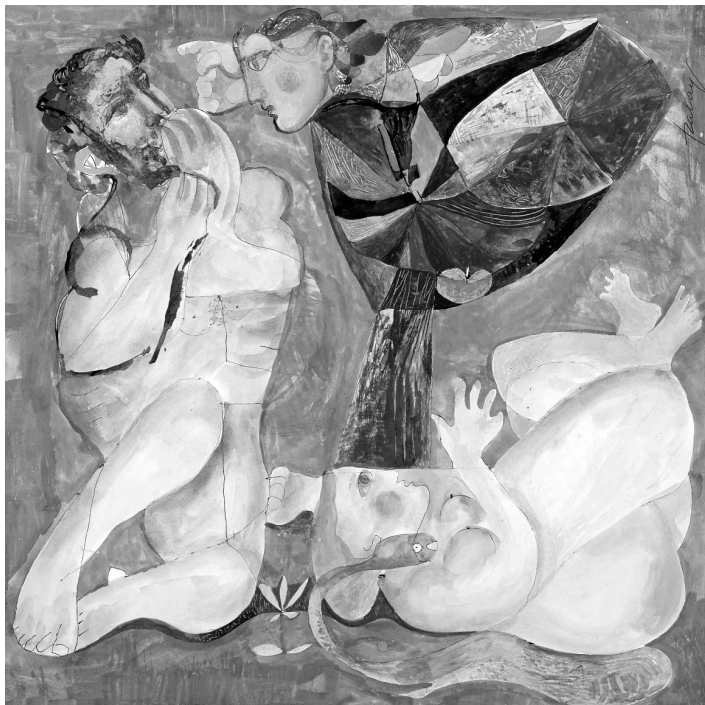
– Hát minden hóhérnak van arra mentsége, hogy ítéletet hajtott végre. Mikközben fölemeli a fejet a hajánál fogva.

– *Összességében sikeresnek érzed magad? Az 1941-es rajzkönyved sikeres volt.*

– Magyarországon a siker mindig társadalmi termék volt. Nagyon nehéz egy ilyen helyzetben levő embert, mint én vagyok, igazmondásra rávenni, mert az a második mondatban már hengegésnek hat, és erre azért vigyázni kell. Senkinek nincsen joga arra, hogy hengegjen. Egy biztos: a rajzolásnak egy bizonyos formáját és csináltam a legjobban Magyarországon. Ebben a fantázia és a látvány karofogva jártak együtt.

Összegzésül Somlyó Györgyöt idézem, aki a Miskolci Galériában, Szalay Lajos kiállításán megnyitáskor, 1991 tavaszán zárómondatában így fogalmazott: „Bibliai és mitológiai istennőket és isteneket rajzolt Szalay a vonalnak eddig soha nem látott kanyargásában, amelyek egyenes meghosszabbításai annak a vonalnak, amely az altamirai rajzoktól Leonardón és Goyán keresztül Picassóig és Picassón keresztül Szalay Lajosig tart a művészetek történetében.”

Közreadja: SÜMEGI GYÖRGY



A tiltott fa